

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (3): 1065-1080

Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

Naskh Belonging as a Contradiction Resolution Method

Muhammed İsa Yüksek

Doç. Dr, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Istanbul Univ, Faculty of Theology, Department of Tafsir
İstanbul / Turkey
muhammedisa1@hotmail.com orcid.org/0000-0001-9521-7007

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 1 July / Temmuz 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 10 December / Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 Issue / Sayı: 3 Pages / Sayfa: 1065-1080

Cite as / Atıf: Yüksek, Muhammed İsa. "Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti [Naskh Belonging as a Contradiction Resolution Method]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (Aralık 2021): 1065-1080.

<https://doi.org/10.18505/cuid.960641>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Naskh Belonging as a Contradiction Resolution Method

Abstract: Mushkil al-Qur'ân is a science of the Qur'ân in which the verses that are considered contradictory at first glance and what ways/methods are used in reconciling them. From the point of view of a commentator or even a believer, the *ishkal* (contradiction) cannot be attributed to the Qur'ân proper, and the supposed contradictions between verses do not appear in the Qur'ân but the mind of the subject. Therefore, in this science, it can be seen that both the recognition of contradictions and the elimination of contradictions are related to the interpretive context of the tafsîr methodology. This science has emerged on a dynamic ground and has a characteristic feature that determines the interpreter's ability to interpret. The aspect of the Mushkil al-Qur'ân that distinguishes it from other Qur'ânic Sciences relates to the practical dimension of the tafsîr rather than general determinations and statistical information about the Qur'ân. For this reason, the scope of the Mushkil al-Qur'ân may change depending on the time, culture, perspective of the commentator, knowledge, and school preferences. The fact that disciplines define the concept of *mushkil* in different ways, and the change in the scope of the subject in the independent works written in the early period and the Qur'ânic Sciences literature written after al-Zarkashî requires a terminological-chronological-methodological analysis of the nature and content of the Mushkil al-Qur'ân scholarship. With its pre-Zarkashî structure, Mushkil al-Qur'ân science differs from its structure that emerged in the later period, both in terms of its target audience and its content. If we look at the works of names such as Ibn Qutaybah, it becomes clear that this science is mandated to cater to the religionless. However, especially with the scope and methods in which it has been dealt with in the recent period, the Mushkil al-Qur'ân is based on the internal dynamics of the shari'a sciences. Therefore, it can be said that al-Zarkashî defined the science of Mushkil al-Qur'ân, which had a comprehensive content in the early period, with a different name and a narrowing of its content as a field fed by the internal dynamics of the tafsîr, and that this science acquired a unified form after al-Suyûtî. This process brought about some changes in the subject matter and content of the science of the Mushkil al-Qur'ân. For the Mushkil al-Qur'ân, which in the early days had the purpose of answering the doubts and objections of the deniers of the Qur'ân, developed after al-Zarkashî into a field mainly concerned with removing the difficulties of understanding. Within this framework, the methods and classifications presented in this science with the structure defined by al-Zarkashî are the products of the effort to make sense of the Word of God. The systematization of this effort to make sense under the umbrella of shâri' sciences in a terminological and theoretical framework opens the science of Mushkil al-Qur'ân to the fields of kalam and fiqh/method. In the works written on Mushkil al-Qur'ân and in the literature on fiqh, the reasons for the contradictions between the verses and the ways to eliminate them are given. What these ways depend on the context in which the contradiction is dealt with. Those who treat the contradiction in a way that includes the ambiguities in the words while eliminating these ambiguities resort to other pieces of evidence such as narratives, style of expression/context, truth metaphor, reason, analogy, and custom. In case of an apparent contradiction, methods like *cem'* (gathering), preference, naskh, renunciation are used. Despite the differences in the school's preferences as to which of these methods was used first in the classical period, there is almost a consensus as to the ways followed in eliminating contradictions between verses. In the modern period, some scholars claim that one of these methods, abrogation, is directly related to the Mushkil al-Qur'ân, and they explain that naskh is applied when the contradictions between the verses cannot be interpreted. This assertion, made in modern times, that *naskh* is a method that scholars resort to when they cannot remove the impression of contradictions between verses, is closely related to the definition, essence, and content of the Mushkil al-Qur'ân. In this context, it is crucial where the ways/methods used to follow the nature-content pendulum while eliminating the counterparts of the terms and the impressions of contradiction. This is because the acceptance of naskh as a contradiction solution stems from the fact that it is one of the ways to prove that there is no contradiction in the Qur'ân from the perspective of fiqh,

and naskh means that two contradictory provisions were valid at different times. The contradiction arises when it is claimed that these two provisions are valid at the same time.

Keywords: Tafsîr, Mushkil, Qur'anic Sciences, Mushkil al-Qur'an, Naskh.

Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

Öz: Müşkilü'l-Kur'an, kendisinde ilk bakışta aralarında çelişki olduğu düşünülen âyetlerden ve bu âyetler uzlaştırılırken hangi yolların/yöntemlerin uygulanacağından bahsedilen bir Kur'an ilmidir. Bir müfessir hatta bir mümin açısından *ışkâlin* hakiki anlamda Kur'an'a izafesi mümkün değildir ve âyetler arasında olduğu düşünülen işkâller/çelişkiler Kur'an'da değil, öznenin vehminde zuhur etmektedir. Dolayısıyla bu ilimde hem çelişki tespitinin hem de çelişkinin giderilmesinin tefsir metodolojisinin yorumcu bağlamı ile ilişkili olduğu, bu ilmin oldukça dinamik bir zeminde varlık kazandığı ve müfessirin yorum yetisini belirleyen karakteristik bir özelliğe sahip olduğu görülür. Müşkilü'l-Kur'an'ın diğer Kur'an ilimlerinden ayrılan yönü, onun Kur'an'la ilgili genel tespit ve istatistiksel bilgilerden öte tefsirin pratik boyutuyla alakalı olmasıdır. Bu sebeple müşkilü'l-Kur'an'ın kapsamı zamana, kültüre, yorumcunun bakış açısına, bilgi birikimine ve ekol tercihlerine göre değişme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte disiplinlerin *müşkil* kavramını farklı şekillerde tanımlıyor olması ve erken dönemde kaleme alınan müstakil eserler ile Zerkeşî sonrasında yazılan ulûmü'l-Kur'an literatüründe konunun kapsamıyla ilgili görülen değişiklik, müşkilü'l-Kur'an ilminin mahiyeti ve muhtevası ile ilgili terminolojik-kronolojik-metodolojik bir analiz yapmayı gerektirmektedir. Zerkeşî öncesindeki yapıyla müşkilü'l-Kur'an ilmi içeriği kadar hedef kitleyle de sonraki süreçte ortaya çıkan yapıdan ayrılmaktadır. İbn Kuteybe gibi isimlerin eserlerine bakıldığında bu ilmin mühlidlere cevap verme gibi bir misyonunun olduğu da görülür. Hâlbuki özellikle yakın dönemde ele alındığı kapsam ve yöntemlerle müşkilü'l-Kur'an şer'î ilimlerin iç dinamiklerinden hareket etmektedir. Dolayısıyla Zerkeşî'nin, erken dönemde kapsamlı bir içeriğe sahip olan müşkilü'l-Kur'an ilmini, farklı bir isimle ve muhtevasını daraltarak tefsirin iç dinamiklerinden beslenen bir alan olarak tanımladığı, Süyûtî sonrasında ise bu ilmin standart bir form kazandığı söylenebilir. Bu süreç müşkilü'l-Kur'an ilminin konusu ve muhtevası ile ilgili bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira erken dönemde inkârcıların Kur'an hakkındaki şüphe ve itirazlarına cevap verme gibi bir amacı da olan müşkilü'l-Kur'an, Zerkeşî sonrasında daha çok anlaşılma güçlüklerinin giderilmesini konu edinen bir alana evrilmiştir. Bu çerçevede Zerkeşî'nin tanımladığı yapıyla bu ilimde ortaya konulan yöntem ve tasnifler kelamullahı anlamlandırma çabasının bir ürünüdür. Bu anlamlandırma çabasının terminolojik ve teorik çerçevede şer'î ilimler şemsiyesi altında sistematize olması, müşkilü'l-Kur'an ilmini kelam ve fıkıh/usul alanlarına açar. Müşkilü'l-Kur'an konusunda kaleme alınan eserlerde ve fıkıh usulü literatüründe, âyetler arasında söz konusu olan çelişki vehimlerinin sebeplerinden ve bunları giderme yollarından bahsedilmiştir. Bu yolların neler olduğu işkâlin hangi kapsamda ele alındığına göre değişir. İşkâli lafızlardaki kapalılıkları da içerisinde barındıracak şekilde ele alanlar, bu kapalılıkları giderirken rivâyetler, siyak/bağlam, hakikat-mecaz, akıl, kıyas, örf gibi çok farklı delillere başvururlar. Zahirî çelişki durumunda ise cem', tercih, nesih, terk gibi yöntemler kullanılır. Klasik dönemde bu yöntemlerden hangisinin önce uygulanacağı hususunda ekollerin tercihlerindeki farklılıklara rağmen âyetler arasındaki işkâl izlenimleri giderilirken izlenen yollarla ilgili neredeyse ittifak vardır. Modern dönemde ise bazı araştırmacılar, bu yöntemlerden biri olan neshin doğrudan müşkilü'l-Kur'an'la alakalı olduğunu iddia etmekte ve literatürde neshe, âyetler arasındaki çelişkiler yorumlanamadığında başvurulduğunu belirtmektedirler. *Neshin*, âlimlerin âyetler arasındaki çelişki izlenimlerini gidere-mediklerinde başvurdukları bir yöntem olduğuna dair modern dönemde ortaya atılan bu iddia müşkilü'l-Kur'an'ın tanımı, mahiyeti ve muhtevası ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda kavramların karşılıkları ve çelişki izlenimleri giderilirken kullanılan yolların/metotların mahiyet-muhteva sarkacında nereye denk düştükleri hayati öneme sahiptir. Zira neshin bir işkâl çözüm yolu olarak kabul edilmesi fıkıh perspektifi açısından onun Kur'an'da teâruzun bulunmadığını kanıtlayan yollardan biri olmasından kaynaklanır ve nesih, birbiriyle çelişen iki

farklı hükmün farklı zamanlarda geçerli olduğu anlamına gelir. Çelişki ise bu iki hükmün aynı zamanda geçerli olduğu savunulduğunda ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müşkil, Ulûmü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Nesih.

Giriş

Müşkilü'l-Kur'ân'ın doğrudan tefsir pratiğiyle ilişkili olması, onu diğer Kur'ân ilimleri içerisinde ayrı bir yere konumlandırır.¹ Nitekim, bir müfessir hatta bir mümin açısından *is-kâln* hakiki anlamda Kur'ân'a izafesi mümkün değildir ve âyetler arasında olduğu düşünülen işkâller/çelişkiler Kur'ân'da değil, öznenin vehminde zuhur etmektedir. Dolayısıyla bu ilimde -dilbilimsel temelli olan çelişki vehimleri ayrıca değerlendirilecek olursa- hem çelişki tespiti- nin hem de çelişkinin giderilmesinin yorumcu bağlamıyla alakalı olduğu söylenebilir. Bu bakımdan müşkilü'l-Kur'ân'ın dinamik ve değişime açık olan bir saha olduğu göze çarpar.

Kur'ân'da çelişik olduğu zannedilen âyetlerin değişkenliği, klasik kelim ve fıkıh ekollerinin doktrinlerini temellendirdikleri bir zeminde dikkat çekici yorumlara kapı aralar. Hatta bu açıdan çelişki, âyetler arasındaki çelişkiden ekolün öncülleri ile âyetler arasındaki çelişkiye doğru kayma gösterir. Erken dönem müelliflerinden Hâris el-Muhâsibî'nin (öl. 243/857) Kur'ân'ın anlaşılmasında yöntem konusuna dair hayli önemli bilgiler kaydettiği *Fehmü'l-Kur'ân*'ında Allah'ın (cc) esma ve sıfatlarında birbiri ile çelişik olduğu düşünülen kullanımları "Kendisinde neshin mümkün olduğu ve olmadığı ifadeler" başlığı altında Ehl-i sünnet'in prensipleri çerçevesinde te'vil ederken sergilediği performans etkileyicidir ve bu hususa örnek teşkil eder. Muhâsibî bu satırlarda irade, sem', basar, büyük günah işleyen kimsenin durumu gibi konularda Mu'tezile'nin görüşlerini delil gösterdikleri âyetleri yorumlayarak çürütür ve her ne kadar ilk bakışta genel manalar ifade ettiği düşünülse de bu âyetlerin özel bazı durum ve şahıslarla ilgili olabildiklerini söyler.² Ona göre, bu âyetler arasında nesih veya zıtlık ilişkisi olduğu düşünülebilir, ancak durum hiç de böyle değildir.³

Muhâsibî haber formunda gelen ve çelişik olduğu zannedilen ifadeleri cem' ederken bir yandan Mu'tezile'nin prensiplerini çürütür diğer yandan da kendi itikadî öncüllerini temellendirir. Oldukça erken döneme ait olan bu örnek, İslâm düşünce geleneğinin her döneminde/evresinde uygulanmış gelmiştir. Her müfessir ilgili âyetleri çözümlerken kendi ekol tercihlerini, bilgi birikimini, kültürünü ve örfünü asıl kabul etmiştir. Bu bağlamda işkâli kendi usulünün/fikhinin prensiplerine uygun bir bakış açısıyla gidermiş veya kendi usulü/fıkıhı ile çeliştiği düşünüleceğinden ilgili âyeti yorumlama gereği hissetmiştir. İlimlerin tedvin süreçleri ve sistematik yapıları açısından oldukça anlaşılır ve tabii olan bu durum, çelişik olduğu düşünülen âyetlerin cem'inde takip edilen yöntemlerin hangi sahalara/ilimlere uzandığına, yani aidietlerine dair bize bir kanaat sunar.

Klasik dönemde uygulanma önceliğindeki farklılıklara rağmen âyetler arasındaki işkâl izlenimleri giderilirken izlenen yollarla ilgili neredeyse ittifak vardır. Modern dönemde ise bazı araştırmacılar, bu yöntemlerden biri olan neshin doğrudan müşkilü'l-Kur'ân'la alakalı olduğunu iddia etmekte ve literatürde neshe, âyetler arasındaki çelişkiler yorumlanamadığında başvurulduğunu belirtmektedirler. Örneğin, müşkilü'l-Kur'ân konusunda doktora tezi

¹ Bununla, müşkilü'l-Kur'ân'ın teorik bir çerçevesinin bulunmadığını ve tefsir pratiğiyle ilişkili olan yegâne ilmin müşkilü'l-Kur'ân olduğunu kastetmiyoruz. Sebeb-i nüzul ve Mekki-Medenî gibi bazı ilimlerin de nassların anlaşılması hususunda önemli bilgiler sunduğu ve bu açıdan tefsir pratiğiyle yakından ilişkili olduğu ortadadır. Ne var ki, bu ilimler kaynakları açısından rivayetlere dayanır ve fıkıh ilminde teorize edilir. Müşkilü'l-Kur'ân ise âyetlerin anlamları incelenirken karşılaşılan güçlük- lere ve çelişki zannına dayalı olarak ortaya çıkan ve bu bağlamda kuramsallaştırılan bir ilimdir. Bununla birlikte Kur'ân ilimlerinin önemli bir kısmı Kur'ân'ın inş keyfiyetine, dil, muhteva ve şekil özelliklerine dair içeriksel ve istatistiksel bilgiler sunar. Nüzûlü'l-Kur'ân, vahy, i'câzü'l-Kur'ân, esmâü'l-Kur'ân, tertîbü'l-ây, addü'l-âyve's-süver gibi ilimler bunlara örnek verilebilir.

² Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Kuvvetli (İrbid: Dârü'l-Fikr, 1982), 372.

³ Muhâsibî, *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, 347.

hazırlayan Süleyman Pak işkâli giderme yöntemlerini incelediği satırlarda neshin âyetler arasında telif imkânı kalmadığında başvurulan bir yöntem olduğundan bahsetmiş, ancak konunun uygulamada farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Pak, mensuh âyetlerin sayısı ile ilgili farklılıkları gündeme getirmiş, bunun yanında kiminin mensuh dediğini diğerinin muhkem addettiğini; dolayısıyla aralarında nesih ilişkisi kurulan âyetlerin telif edilebileceğini söyleyerek neshin hem teoride hem de pratikte tartışmalı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pak'a göre neshin bir çözüm metodu olarak uygulanma imkânı yoktur; zira nesih sadece açık bir çelişkinin olduğu durumlarda işletiliyor ise âyetler için böyle bir durum zaten söz konusu olamaz.⁴ Pak tezinin üçüncü bölümünde neshe ayrı bir başlık açmış, bu yöntemi adeta kolaycılık olarak tasvir etmiş, bunun temelinde İslâmî tefekkürden uzaklaşmanın, akli yorumlara ve araştırmalara başvurmanın yattığını belirtmiştir. Yazar'a göre, nesih müstakil olarak değil de müşkilü'l-Kur'ân'ın içerisinde ele alınmalıdır. Nesih kesin bir çelişki demektir; Kur'ân'da çelişki olmadığını kabul ediyorsak nesihden de bahsedemeyiz.⁵ Muhsin Demirci de Allah'ın eski bir hükmü yenisiyle yürürlükten kaldırmasını ifade eden neshin, müfessirlerin ve fakihlerin çelişkili görülen âyetleri uzlaştıramadıklarında başvurdukları bir yöntem olduğunu söylemektedir. Demirci'ye göre nesih aslında müşkillerin çözümü için ortaya atılmış bir yöntemdir. Âlimler çelişkili ifadeleri yorumlamak suretiyle uzlaştıramayınca bu âyetlerden birini mensuh, diğerini ise nâsîh kabul etmek suretiyle çelişkiyi bertaraf etmeye çalışmışlardır. Halbuki bu âyetleri te'vil yoluyla uzlaştırmak mümkündür.⁶

Neshin müstakil bir ilim ve teori değil, bir işkâl giderme metodu; daha doğrusu işkâl giderilemediğinde kendisine ihtiyaç duyulan bir çözümsüzlük itirafı olduğu iddiası, hem tefsir hem de fıkıh alanları açısından problemlidir. Müşkilü'l-Kur'ân ilminin yapısı, tarihsel süreçte geçirdiği başkalaşım ve modern dönemde çelişki çözüm metodları ile alakalı söz konusu iddialar bu başlıkla lisansüstü ve makale düzeyinde yapılan birçok kıymetli çalışmaya rağmen⁷

⁴ Süleyman Pak, *Müşkilü'l-Kur'ân* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 168.

⁵ Pak, *Müşkilü'l-Kur'ân*, 326-328.

⁶ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: İFAV, 2012), 141-142.

⁷ Modern dönemde gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında müşkilü'l-Kur'ân ilminin akademik çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmında müşkilü'l-Kur'ân konusu bir bütün olarak ele alınırken, diğer kısmında ise konu belirli bir müellif ve eser bağlamında incelenmiştir. Müşkilü'l-Kur'ân konusunu araştıran genel içerikli çalışmaların konuya -teorik bir bakış açısı kazandırmaktan çok- bir Kur'ân ilmi olarak yaklaştıkları görülmektedir. Bir müellif veya eser ile kayıtlanan çalışmalarda ise müşkilü'l-Kur'ân'a konu olup ilgili eserlerde ele alınan âyetler irdelenmiştir. Bu eserlerde müşkilü'l-Kur'ân üzerinden bir müellif, eser veya dönemin Kur'ân tasavvuru ve özneliği ile ilgili tespitlerin yapılmadığı belirtilmelidir.

Arap âleminde Abdullah b. Hamed el-Mansur'un *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eseri Modern dönemde müşkilü'l-Kur'ân konusunda yapılmış en kapsamlı çalışma olarak gösterilebilir. Ancak yazar çalışmasında müşkilü'l-Kur'ân'ı metodolojik boyutta anlam-yorum düzleminde ele almaz. Yasir Ahmed Ali eş-Şimâlî'nin *Mühimü'l-ihtilaf ve't-Tenakuz* isimli yüksek lisans tezinin giriş bölümünde işkâl sebepleri açan nedenler ve bunları giderme yolları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Tezinde, âyetler arasındaki çelişki vehminin art niyet veya cehaletten kaynaklandığı savından hareket eden Yasir Ahmed'in çeşitli başlıklarda tasnif ettiği âyetleri uzlaştırdığı görülmektedir. Teorik boyutta derinlikli analizlerin yapılmadığı bu tezin yapısı klasik müşkilü'l-Kur'ân literatürüne oldukça yakındır. Halid b. Abdullah b. Ömer'in *Def'u ihâmî't-teâruz 'ani'l-âyât el-vâride fi'l-îmân bi'r-rusuli ve'l-kader* başlıklı tezi kelam alanında yapılmış bir çalışmadır. Tezin konusu peygamberlere ve kadere iman ile alakalı olup aralarında çelişki olduğu zannedilen âyetlerle sınırlandırılmıştır. Çalışmada öncelikle her âyet grubuyla ilgili çelişki izlenimi doğuran hususlara işaret edilmesi mezhebî ön kabüllerin sebep olduğu çelişki izlenimlerinin belirlenmesinde istifadeye uygundur. Muhammed İd el-Kürdî'nin yazdığı "el-Muqarane beyne'l-müşkil ve'l-müteşâbih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı makale müşkil ve müteşâbih kavramları arasındaki farkı konu edinmektedir. Bu bakımda makalenin müşkilü'l-Kur'ân literatüründeki kapsam problemini incelediği söylenebilir. Ancak bu çalışma daha çok her iki kavramın semantik tahlillerine, terim anlamlarına, müşkil ve müteşâbihin Kur'ân'da bulunma hikmetlerine yoğunlaşmakta, müşkilü'l-Kur'ân ilmine dair tenakuz ya da anlam kapalılığı noktasında kuramsal bir çözüm önerisi getirmemektedir.

1070 | Muhammed İsa Yüksek. Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

konunun terminolojik-metodolojik düzeyde mahiyet-muhteva açısından analiz edilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda makalede, âyetler arasındaki işkâli giderme yollarının bu ilme konu olan ifadelerin formel yapıları ve konularıyla (ilgili oldukları ilimler) ilişkili olduğu, müfessirin bu yolları veya yöntemleri kullanırken ait olduğu ekollerin öncülleri ile hareket ettiği hipotezinden hareketle, müşkilü'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde mahiyet-muhteva sorgulaması yapılacaktır. Âyetler arasındaki çelişki vehimlerinin giderilebildiği durumlarda neshe ihtiyaç kalmayacağı iddiasının hareket noktası kabul edildiği bu çalışmada, dolaylı olarak *Teâruzun giderilmesinde başvurulacak yollardan birisi olan nesih, cem' imkânı kalmadığında ve âyetlerin arası aklen izah edilemediğinde başvurulacak bir yöntem midir?, Müşkilü'l-Kur'ân bağlamında nesih, bir yöntem mi, yoksa tespit midir?, Âyetlerin arasını uzlaştırmak kendisinden faydalandığımız klasik literatür ve müfessirler gerçekten bu âyetlerin arasını uzlaştırmaktan aciz mi kalmışlardır?* gibi sorulara da cevap aranacaktır.

Çalışmanın hipotezi, çelişkinin giderilmesinde kullanılan yöntemler/yollar ile işkâle konu olan âyetlerin ilgileri arasında doğrudan bir ilişki kurduğundan, bu yargının doğrulanması/yanlışlanması için müşkilü'l-Kur'ân ilminin muhtevasını netleştirmek önem arz etmektedir. Bu çerçevede makalede müşkilü'l-Kur'ân olarak tanımlanan sahanın ve literatürün erken dönemdeki kavramsal çerçevesi ile geç dönemdeki yapısı arasındaki kaymaların ve değişimlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu yüzden çalışmanın ilk başlığı altında tarihsel süreç ve kurucu metinler ışığında terminolojik-yapısal analizler yer alacaktır. İkinci başlıkta, tercih edilen kavramsal çerçevesiyle müşkilü'l-Kur'ân'ın mahiyetini belirleyen öncüller ve muhteva tasnifleri ele alınacak, üçüncü başlıkta ise işkâlin giderilmesinde başvurulacak yolların muhtevaya tekabül yetleri sorgulanacaktır. Makalede, daha önce yapılan çalışmalar da dikkate alınarak müşkilü'l-Kur'ân ilmi, genel yapısı ve çerçevesi itibarıyla değil, muhtevası ve bu muhtevanın diğer ilimlerin çözüm metodlarıyla ilişkisi açısından mevzu edilecektir. Dolayısıyla çalışmada neshin varlığı-yokluğu, mantıksal kurgusu, neshin bir yöntem olup olmadığı ve neshte öznellik gibi konular tartışılmayacak; neshe bir problematik olarak yaklaşılmayacaktır. Ayrıca müşkilü'l-Kur'ân'a dair neredeyse kalıplaşmış örnekler, mukaddem bilgiler kabul edildiğinden bu çalışmada yer almayacaktır.

1. Müşkilü'l-Kur'ân İlminin Kavramsal Çerçevesi

Müşkilü'l-Kur'ân, aralarında çelişki olduğu zannedilen âyetlerin incelendiği ve çözüme kavuşturulduğu Kur'ân ilmi olarak tanımlanabilir. Bu alanın kendine ait bir literatürü de bulunmaktadır. Bu alan ve literatürde ele alınan âyetlerin örneklerini İbn Abbas'a sorulan

Ülkemizde müşkilü'l-Kur'ân konusunu çalışan Süleyman Pak, *Müşkilü'l-Kur'ân* isimli doktora tezinin birinci bölümünde fıkıh usulü çerçevesinde lafızların delaletleri ile ilgili meseleleri ele almış, açıklığı-kapalılığı-kapsamı bakımından lafızların tasniflerine yer vermiştir. İkinci bölümde literal düzeyde işkâle sebep olan hususlarla ilgili kapsamlı bir inceleme yapan Pak'ın son bölümde işkâli giderme yollarından neshin tutarlılığına ve geçerliliğine yoğunlaştığı görülmektedir. Mehmet Halil Çelik ise *Müşkilü'l-Kur'ân'ı Yeniden Değerlendirmek* isimli eserinde Kur'ân'da müşkil âyetlerin varlığı iddiasının, Kur'ân'ın otantikliğine problem eden ideolojik yaklaşımlardan kaynaklandığını dillendirerek Kur'ân için işkâlin imkânını sorgulamaktadır. Osman Şahin'in *Kur'ân'daki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları* isimli yüksek lisans tezi *müşkil* kavramını fıkıh usulünde kullanıldığı bağlamı ile ele alması açısından oldukça önemlidir.

Yakup Çiçek'in "Müşkilü'l-Kur'ân", Muhammed Aydın'ın "Kur'ân Âyetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi" ve Adem Yerinde'nin "İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat" isimli makaleleri müşkilü'l-Kur'ân ilmini daha çok bir ulumü'l-Kur'ân konusu olarak inceleyen çalışmalardır. Süleyman Pak'ın "Âyetlerde Çelişki Bulunduğu Vehmini Gidermede Kullanılan Yöntemler ve Bunların Değerlendirilmesi" isimli makalesinde ise çelişki izlenimlerinin giderilmesinde kelimeler, fıkıh ve tefsir disiplinlerinin takip ettiği yöntemler incelenmiştir. Murat Sülün'ün "Mahiyet, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân" isimli makalesinde işkâli Kur'ân'dan kaynaklanan sebepler ve muhataptan kaynaklanan sebepler olmak üzere ikiye ayırması konu açısından önemli bir kazanımdır.

bazı sorulara kadar götürmek mümkündür.⁸ Müşkilü'l-Kur'ân'ın diğer Kur'ân ilimlerinden ayrılan yönü, onun Kur'ân'la ilgili genel tespit ve istatistiksel bilgilerden öte tefsirin pratik boyutuyla alakalı olmasıdır. Müşkilü'l-Kur'ân dinamik bir yapıya sahip olduğundan bu ilmin kapsamı zamana, kültüre, yorumcunun bakış açısına, bilgi birikimine ve ekol tercihlerine göre değişme potansiyeline sahiptir.

Kur'ân'da her muhatap için yan yana koyulduğunda ilk bakışta çelişki izlenimi doğuran, dolayısıyla izah edilmesi gereken bazı âyetler bulunmaktadır. Örneğin zahiren yeryüzünün önce yaratıldığını belirten âyetler⁹ ile gökyüzünün önce yaratıldığını ifade eden âyetler¹⁰ her Kur'ân muhatabı için cem' edilmesi gereken bir hüviyet arz etmektedir. Farklı dönemlerde yaşamış birçok müfessirin hemfikir olduğu bu gruptaki âyetler arasındaki çelişki zannı, dilbilimsel özellikleri kavramada ve ifade biçimlerini anlamada ortaya çıkmaktadır. Yani, daha çok dil temellidir. Ancak bazı âyetler de vardır ki bunların arasında çelişki veya izah edilmesi gereken bir durum olduğunu düşünen öznedir. Başka bir deyişle, bu âyetlerin aralarında çelişki olduğunun zannedilmesinde yorumcu bağlamı da önemli bir etkidir. Zira bir âyet ile diğer âyetin arasındaki çelişki vehmi bazen bir âyetin yorumu ile diğer âyetin yorumu arasındaki çelişki izleniminden kaynaklanmaktadır. Örneğin *teaddüd-ü zıvcât* gibi konularda klasik dönem Arap kültürü ve modern dönem yaklaşımları için farklı bakış açılarından söz etmek mümkündür. Bu âyetlerin literal anlamları belirli zaman dilimleri ve kültürler açısından bir problem teşkil etmezken bazı müellifler, ilgili âyetlerin -kadın-erkek eşitliğinin Kur'ânî temelleri açısından- te'vil edilmesini gerekli görebilirler. *Teaddüd-ü zevcât* konusunun Kur'ân'ın *insan hakları ve kadın-erkek eşitliği* noktasındaki temel prensiplerini ortaya koyan âyetleri ile çelişki arz ettiği ve Kur'ân'ın bütüncül yaklaşımına uygun olmadığı söylenildiğinde ise meselenin bizzat müşkilü'l-Kur'ân sahasına intikal ettiği görülmektedir. Yine Mu'tezile-Ehl-isünnet arasındaki ihtilaf noktalarında âyetler arasında giderilmeye çalışılan çelişki ihtimallerinin başlangıçta mezhebî kabullerle çelişen manalara dair olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân metin yapısından kaynaklanan sebeplerin yanında sübjektif etkilerin de âyetler arasında çelişki vehmini doğurabileceği dikkate alındığında, müşkilü'l-Kur'ân ilminin içeriğinin genişlemeye/değişime elverişli olduğu ve tefsir/te'vil metodolojisine katkı sunan metodik bir yapısının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müşkilü'l-Kur'ân'ın kapsamı ile ilgili bu değişkenlik bir taraftan çelişkinin tespitindeki öznelliğe bağlıken diğer taraftan *müşkil*/kavramına yüklenen anlamlar da bu hususta önemli bir etkidir. Nitekim her ne kadar geç dönemde müşkilü'l-Kur'ân, sadece aralarında çelişki olduğu zannedilen âyetleri analiz eden ilim olarak tanımlansa da süreç içerisinde *müşkil* kavramını, manası az bilinen lafızları ve müteşâbih âyetleri kapsayacak şekilde ele alan müellifler bulunmaktadır. Bu alanın ilk müstakil eserlerinden birini telif eden İbn Kuteybe (öl. 276/889) *Te'vilü müşkilü'l-Kur'ân*'ında *müşkil* kavramını müteşâbih âyetleri ve anlaşılması hususunda zorluk görülen lafız ve âyetleri içerisine alacak şekilde kullanmaktadır. İbn Kuteybe *müteşâbih* kavramını analiz ettiği satırlarda *teşâbühü* "manaları farklı olan iki lafzın zahiren birbirine benzemesi" olarak tarif etmekte, el-Bakara sûresi 25. âyette iman edip salih amel işleyenlerin cennete kendilerine ikram edilenleri görünce söyleyecekleri "*Bu daha önce bize verilen rızaktır.*" ifadesinde geçen *müteşâbih*'in "görünüşleri aynı, tatları farklı" anlamına geldiğini belirtmektedir. İbn Kuteybe'ye göre, *müteşâbih* kavramı daha sonra genişlemiş ve her türlü kapallığı içerisine alan bir anlam alanına sahip olmuştur. Dolayısıyla bu kavram, sadece aralarında benzerlik ilişkisi sebebiyle *teşâbühün* söz konusu olduğu kelime ve ifadelerle sınırlı değildir. Hurûf-i mukattaa bunun en bariz örneklerindedir. Sûre başlarında bulunan bu harflerin müteşâbih olması başka bir ifadeye benzerliğinden değil, manasının kapallığından

⁸ Bu tanım Süyûti ve sonrasındaki dönemde kaleme alınan kaynakların tercih ettiği bir tanımdır. Erken dönemde müşkilü'l-Kur'ân'a dair kaleme alınan müstakil eserlerde muhteva çok daha geniştir. Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûti, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 475.

⁹ el-Fussilet 49/9-12.

¹⁰ en-Nâziât 79/27-33.

1072 | Muhammed İsa Yüksek. Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

kaynaklanmaktadır. İbn Kuteybe'nin burada *müteşâbih* kavramı ile *müşkil* kavramını, kullanımları açısından birbirine benzetmesi önemlidir. O'na göre *müteşâbih* kavramında olduğu gibi *müşkil* kavramının kullanımında da bir alan genişlemesi söz konusudur. Nitekim kök anlamı itibarıyla *müşkil*, başka bir şeyin suretine (şekli) benzeyene verilen bir isimdir. Ancak bu kelime manası kapalı olan her lafza-ifadeye kullanılmıştır. Bu anlamı itibarıyla *müşkilde* söz konusu olan anlaşılma güçlüğünün benzerlik ilişkisinden kaynaklanması zorunlu değildir.¹¹ Bu noktada Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) de aynı hususa vurgu yapması dikkat çeker. Râzî'ye göre, birbirine benzer ifadelerin *müteşâbih* olarak isimlendirilme sebepleri, insanın bu ifadelerin arasında temyiz etmekten aciz kalmasıdır. Bu husus (sebeb-müsebbeb ilişkisi) dikkate alınarak insanın manasını tam olarak idrak edemediği her ifadeye *müteşâbih* denilmiştir. *Müşkil* kavramının kullanımında da aynı durum göze çarpar. *Müşkil*, başka bir lafzın/ifadenin formuna benzeyen (dehale fi şekli gayrihi fe eşbehehû ve şâbehehû) kelimeler için kullanılan bir kavramdır. Bununla birlikte bu isimlendirmeye sebep olan husus gözetilerek anlamı kapalı olan her lafza da *müşkil* denilmiştir.¹²

Müşkil kavramıyla ilgili yapılan bu tespitlerin müşkilü'l-Kur'ân ilminin kapsamına dair farklı kabullerle yakından ilişkisi vardır. Zira mecaz, lügavi kapalılık, müteşâbih gibi konuları müşkilü'l-Kur'ân ilminin kapsamında değerlendiren âlimler, *müşkil* kavramını genişleyen anlamıyla ele almaktadırlar. Dinler'in tespitlerine göre müşkilü'l-Kur'ân tabirini âyetler arasında olduğu zannedilen çelişki anlamında kullanan ilk müellif Celâleddin es-Süyûtî'dir (öl. 911/1505).¹³ Süyûtî *et-Taḥbîr*'inde bu ilmi ulümü'l-Kur'ân literatürüne kazandırmanın kendisi olduğunu söylemekte, *müteşâbih* ile *müşkil* arasında da net bir ayrıma gitmektedir. Süyûtî'ye göre *müteşâbih*, manası ve kendisinden kast edilen anlaşılmayan, *müşkil* ise araları uzlaştırıldığında (cem') manası anlaşılabilir ifadeleri karşılar. Zira müşkil ifadelerde Allah'ın kelamı için düşünülemez zahiri bir çelişki söz konusudur. Bu zahiri çelişki giderildiğinde âyetlerin muradı vuzuha kavuşur.¹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*'da ise bu ilim için "fi Müşkilihi ve mûhimi'l-iḥtilâf vet-tenâkuz" başlığını atmış, bununla kastının âyetler arasında çelişki izlenimi doğuran hususlar olduğunu belirtmiştir.¹⁵ İbn Akîle (öl. 1150/1737) bu konuda Süyûtî'ye itiraz etmekte, *müşkil* ile âyetler arasındaki çelişki vehimlerini inceleyen bu ilmin farklı olduğunun altını çizmektedir.¹⁶ İbn Akîle'nin *müşkil* kavramını tenâkuz vehmi doğuran ifadelerden ayırması Hanefî olmasından kaynaklanmalıdır. Zira *müşkil*, lafızları kapalılıkları açısından taksim eden Hanefîlerin usulünde yer alan bir kategoridir. Bu usulcülere göre *müşkil*, *nassın* karşıtıdır ve benzerlerinden ancak kendisi ile ayırt edildiği delil olmaksızın muradı bilinmeyen lafız demektir.¹⁷ İbn Akîle de *müşkil*, duyana kapalı gelen ve ancak başka bir delil ile anlamı bilenen lafız olarak tanımlamaktadır.¹⁸

Esasında aralarında çelişki izlenimi söz konusu olan âyetlerle ilgili spesifik bir alan tanımlaması ve daraltmasını yapan Bedreddin ez-Zerkeşî'dir (öl. 794/1392). Zerkeşî, *el-Burhân*'ında otuz beşinci nev'i âyetler arasında çelişki izlenimi doğuran hususlara ayırmış¹⁹ ve bu başlık altında İbn Kuteybe, en-Nisâbü'rî (öl. 553/1158) ve İzzeddin b. Abdüsselâm (öl.

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakar (Kahire: Dârü't-Türâs, 1973), 102.

¹² Fahreddin Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasen er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 7/181.

¹³ Murat Dinler, "Müşkilü'l-Kur'ân", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 319.

¹⁴ Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Taḥbîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001), 95.

¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulümi'l-Kur'ân*, 475.

¹⁶ İbn Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fi 'ulümi'l-Kur'ân* (İmârât: Câmi'atü's-Şârika, 2006), 5/196.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Uşûlü's-Seraḥsî* (Beyrut: Dârü'l-Hütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/168.

¹⁸ İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân*, 5/134.

¹⁹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulümi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: MektebetüDâri't-Türâs, 1984), 2/45.

660/1262) gibi müelliflerin eserlerinde bir alt başlığı teşkil eden bu konuyu²⁰ hususi bir Kur'ân ilmi olarak ele almıştır. Süyûtî ise Zerkeşî'nin tanımladığı bu spesifik alanı *et-Taḥbîr*'de "Müşkil", *el-İtkân*'da "Müşkil(ühü) ve Mühimü'l-ihtilâf ve't-Tenâkuz" olarak isimlendirmiştir. Süyûtî'nin kendisinden sonraki dönemi gözle görülür bir şekilde etkilediği ve *el-İtkân*'la birlikte ulûmü'l-Kur'ân'ın büyük ölçüde standart bir muhtevaya sahip olduğu dikkate alınır, müşkilü'l-Kur'ân'ın kapsamıyla ilgili belirleyici dokunuşların Süyûtî ve öncesine tekabül ettiği anlaşılacaktır.

Hanefî usulcüler ile mütekellim ûnusulcüler tarafından lafızların açıklık-kapalılık açısından farklı şekillerde tasnif edilmesinin konuyu ilgilendiren tarafları bulunmaktadır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere *müşkil*, Hanefî usulcülerin dörtlü tasnifinde ayrı bir kategoriye teşkil etmektedir. Şafîî-mütekellimûn usulcüler ise kapalı lafızları mücmel başlığı altında ele alırlar²¹ ve genel kabule göre *müşkile* bu tasnifte ayrı bir madde açmazlar. Dolayısıyla kelamcı usulcülere göre -Hanefî usulcülerin tanımladığı şekliyle- *müşkil*, her türlü kapalılığı içerisinde barındıran *mücmel* kavramına dahildir. *Mücmel* kategorisindeki bu kavramların ortak noktaları kapalılıklarıdır ve kelamcı usulcüler tarafından birbirlerinin yerine kullanıldığına rastlanabilmektedir.²² İbn Kuteybe ve Râzî gibi Zerkeşî'nin de *müşkil müteşâbihle* ilişkilendirmesi buna örnek teşkil eder.²³ Dolayısıyla müşkilü'l-Kur'ân'ın kapalılık paydasında garîb lafızları, mücmel ifadeleri, teâruz izlenimi doğuran âyetleri ve müteşâbih anlamları içerisinde barındıran bir başlık olarak kullanılması en azından kelamcı usulcülerin istihlâhlarına uygundur. Bununla birlikte Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ında -örneğin- İbn Kuteybe'nin eserinde ele aldığı mezkur konuları ayrı birer Kur'ân ilmi olarak tanımlarken hassas davranması ve çelişkili olduğu zannedilen âyetleri ele aldığı başlıkta *müşkil* kavramını kullanmaması dikkat çeker. Zira aynı zamanda bir usulcü olan Zerkeşî bu şekilde, *müşkil* kavramını daraltmaktan veya Hanefî usulcülerinin kullanımından farklı bir şekilde tanımlamaktan kaçınmıştır. Süyûtî'nin *et-Taḥbîr*'inde "Bu ilim benim ulûmü'l-Kur'ân'a kazandırdığım ilimlerden biridir." demesi, bu eseri kaleme alırken Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ından haberdar olmadığını düşündürmektedir. Bunun yanında bu ifade Süyûtî'nin kavramsal olarak *müşkil* bu bağlamda kullanan ilk kişinin kendisi olduğunu da gösterir. Nitekim o, burada *müşkil* ile *müteşâbih* karşılıklı olarak tanımlayarak bu iki kavram arasındaki farkı netleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Süyûtî, *el-İtkân*'da aynı konuyu *el-Burhân*'daki muhteva ve örneklerle ele almış, başlığı (*et-Taḥbîr*'de başlık "Müşkil" şeklindedir.) Zerkeşî'nin başlığını dikkate alarak tadil etmiş, ancak *müşkil* kavramına burada da yer vermekten geri durmamıştır.²⁴ Zerkeşî'nin başlığı usul ekollerinin kullanımları açısından herhangi bir sorun teşkil etmezken Süyûtî'nin bu ilmin ismiyle ilgili yaptığı dokunuş, Hanefî usulü açısından en azından kavramsal düzeyde bir karışıklığa neden olmuştur. Hanefî olan İbn Akîle'nin itirazı da bu yönden değerlendirilebilir.²⁵

Müşkil kavramının ulûmü'l-Kur'ân literatüründeki ve müstakil eserlerdeki kullanımına yönelttiğimiz bu panoramik bakış, müşkilü'l-Kur'ân ilminin muhtevasını teşkil eden unsurların, bu ilmin kimlik tanımına göre değiştiğini göstermektedir. İşkâlin giderilmesi için kullanılan yollar ve yöntemler ise muhtevaya göre şekillenmektedir.

²⁰ Mahmud b. Ebü'l-Hasan b. el-Huseyn en-Nisâbüri, *Bâhirü'l-Burhân fi me'ânî müşkilü'l-Kur'ân*, thk. Saâd bintü Sâlih (Mekke; Câmiaatü Ümmi'l-Kurâ, 1997); Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Süleimî İbn Abdüsselam, *el-Fevâ'id fi müşkilü'l-Kur'ân*, thk. SeyyidRıdvân Ali en-Nedevî (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1967).

²¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emir el-Hac, *et-Taḥbîr ve't-taḥbîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/161-162.

²² Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimin Yönteminin Delalet Anlayışı* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 194-195.

²³ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkḥ*, thk. Ömer Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1992), 2/69.

²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*'da Müşkilü'l-Kur'ân konusunu ele alırken "Bu ilim benim ulûmü'l-Kur'ân'a kazandırdığım ilimlerden biridir." ifadesine yer vermez.

²⁵ Ayrıca bk. Abdullah b. Ahmed el-Mansûr, *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dârü İbni'l-Cevzî, 1426), 67.

2. Mahiyeti ve Muhtevası Açısından Müşkilü'l-Kur'ân'ın Kapsamı

Zerkeşî, erken dönemde kapsamlı bir içeriğe sahip olan müşkilü'l-Kur'ân ilmini, farklı bir isimle ve muhtevasını daraltarak tefsirin iç dinamiklerinden beslenen bir alan olarak tanımlamış, Süyûtî sonrasında ise bu ilim standart bir form kazanmıştır. Bu süreç müşkilü'l-Kur'ân ilminin konusu ve muhtevası ile ilgili bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira erken dönemde inkarcıların Kur'ân hakkındaki şüphe ve itirazlarına cevap verme gibi bir amacı da olan müşkilü'l-Kur'ân, Zerkeşî sonrasında daha çok anlaşılma güçlüklerinin giderilmesini konu edinen bir alana evrilmiştir.

Kur'ân'da çelişki bulunduğu dair iddialara verilen cevaplar ile çelişik olduğu zannedilen âyetlerle ilgili yapılan te'villerin farklı taraflara yöneldiği, farklı saiklerden ve öncüllerden hareket ettiği görülür. Nitekim vahyin insan ürünü olduğu, Kur'ân'ın akılla ve bilimsellikte çeliştiği, Kur'ân'ın tarihselliği, sembolizm, lahn iddiaları, kıraatların karilerin kişisel tercihi olarak görülmesi gibi hususlar çerçevesinde gündeme taşınacak konuların -Zerkeşî sonrasında yapıyla- bir Kur'ân ilmi olan müşkilü'l-Kur'ân kapsamında ele alınamayacağı söylenebilir.²⁶ Çünkü bu konular çoğunlukla gayr-i İslâmî saiklerle tartışılmakta, vahyin ve Kur'ân'ın mahiyeti ile alakalı çelişki iddialar taşımaktadır. Bu iddiaları ortaya atanlar Kur'ân'ın çelişkilerini (!) gün yüzüne çıkarma veya tartışma eğilimindedirler. Bir Kur'ân ilmi olan müşkilü'l-Kur'ân ise Kur'ân'ın mahiyetine dair çok temel bir prensipten hareket etmektedir: "Allah kelâmında çelişki söz konusu olamaz."

Şu hâlde Kur'ân'da çelişkinin bulunduğu/bulanmadığı ile alakalı tartışmaların bir tarafı gayr-i İslâmî unsurlardır ve bu tartışmalar Zerkeşî sonrası dönemde ele alındığı kapsamlı müşkilü'l-Kur'ân ilminin dışında kalmaktadır. En azından Zerkeşî sonrası dönemde bu ilmin hedef kitlesinin müslümanlar olduğu, tefsirin dinamiklerinden hareket ettiği ve kelâm ilminin mesâilini önerme değil, müsellemler olarak ele aldığı söylenebilir. Zira Kur'ân'da ilk bakışta aralarında çelişki olduğu düşünülen âyetleri inceleyen müşkilü'l-Kur'ân ilmi, bu âyetleri anlamlandırma ve yorumlama çabasının bir ürünüdür. Hedef kitlesi ise Kur'ân'ı inkâr değil, anlama eğiliminde olanlardır. Modern dönemde kaleme alınan bazı ulûmü'l-Kur'ân kaynaklarında müsteşriklere cevaplar sadedinde yeni başlıkların atılmış olması da ulûmü'l-Kur'ân'ın sistematik bir yapı kazandıktan sonra tefsire bilgi sunan bir muhtevaya sahip olmasından ve bu sebeple gayr-i İslâmî unsurların modern dönemde ortaya attıkları şüphelere/sorulara cevap arama ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir.

İster Zerkeşî öncesi dönem için isterse Zerkeşî sonrası dönem için ele alalım, müşkilü'l-Kur'ân'ın çelişmezlik prensibi onun mahiyeti ile ilişkilidir. Ne var ki erken dönemde müşkilü'l-Kur'ân literatüründe bu prensibin ispat edildiği, başka bir deyişle Kur'ân'da çelişkinin olmadığı kanıtlandığı görülür. Bu bağlamda daha çok haber cümleleri konu edilir. Râgîb el-İsfahânî'nin konuyu sadece haber formunda gelen cümlelerle sınırlı tutması ve neshi bu konudan ayrı bir başlık altında ele alması, onun eserinde takip ettiği yöntemle/tasnifle son derece uyumludur ve bahsettiğimiz bu bağlamla ilişkilidir. Zira İsfahânî, eserinde Kur'ân'ın beyan keyfiyeti, üslubu ve Kur'ân'ın anlaşılmasının önündeki engeller gibi konuları mahiyet açısından ele alır; eşine ender rastlanılan bir kurgu ve analiz gücüyle işler. Kur'ân'da yer alan ifadelerin çelişmezliği onun kelâmullah olmasından kaynaklanır. Allah çelişik ifadeler kullanmaz. Hakiki anlamda çelişki ise haber formunda gelen cümlelerde söz konusu olur. Zira birbirini nakzeden cümlelerden birinin doğru olması, diğerinin yalan kabul edilmesini gerektirir. Allah için bunun muhal olduğu ise açıktır.

Kâfiyeci bu yaklaşımı Hanefî usulü ile yan yana getirirken bir yandan Mâtürfî'nin tefsir-te'vil ayrımından hareket eder diğer yandan da Kur'ân'ın mahiyetini öne çıkaran kavramsal bir çerçeve kurgular. Kâfiyeci'ye göre, Kur'ân kelâmullah olması açısından diğer sözlerden ayrılır. Diğer sözlerde delalet vaz'a bağlyken Kur'ân söz konusu olduğunda delalet iradeye

²⁶ Murat Sülün, "Mahiyet, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'ân", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III*, 2002, 336.

tabidir. Daha açık bir ifadeyle, diğer sözlerde mana dile mahkumdur: Vaz'ı bilen muhatap dil vasıtasıyla kelamı ve mütekellimi sorgulayabilir, sınayabilir, sözü yeniden inşa edebilir. Zira mütekellimin söyledikleriyle hakikati gizlemesi, şaka yapıyor olması, yalan söylemesi mümkündür. Dolayısıyla mana, muhatapın dil ortacında teşekkül eden kavrayışında zuhur eder. Sözü anlamak ise mütekellimi bütün bağlamsal unsurlarıyla çözümlemeyi gerektirir. Bu husus diğer taraftan, anlama ulaşmada mütekellimin değil, muhatapın etkin olduğunu gösterir. Bu sebeple mütekellimin manayı ulaştırabilmek için sözünü dil kurallarına uygun bir şekilde kurgulaması, muhatapını dikkate alması gerekir. Artık söz muhatapın, tarihin ve bağlamın bir ürünüdür. Yereldir. Kur'ân ise beyan olarak indirilmiştir: Onun mütekellimi şaka yapmaz, yalan konuşmaz, çelişkili ifadeler kullanmaz. Allah mühmel ifadeler (anlamsız) kurmayacağından Kur'ân'da yer alan her söz Allah'ın kendisinden murad ettiği anlama delalet eder. Bu delaleti diğer sözlerde olduğu gibi muhatap üzerinden okumak büyük bir yanlış olacaktır. Bu açıdan müteşâbih âyetler kat'î olarak Allah'ın muradına delalet ederler. Kâfiyecî'nin kelâmullahın mahiyeti ile ilgili çizdiği bu teorik çerçevede sadece muhkem-müteşâbih ve teâruz konularını ele alması son derece anlamlıdır. Zira bu kurgu, kelâmullahın mahiyetini dikkate alır. Kur'ân'da mühmel veya çelişkili ifadelerin olmaması da onun mahiyeti ile ilgilidir.²⁷

Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili kabul edilen bu çelişmezlik ilkesi, Kur'ân tanımlanırken kullanılan ilk kayıt olan kelâmullah'ın taşıdığı tartışmasız bir öncüdür. Bu çelişmezlik ilkesinin Kur'ân'a tatbik keyfiyeti sorgulandığında konu mahiyetten muhtevaya doğru kayar. Nitekim Kur'ân'da ilk bakışta çelişkili olduğu düşünülen ifadeler formel olarak genel itibarıyla haber ve inşa olmak üzere iki farklı yapıdadır ve çelişki bu iki ifade biçimi açısından başka anlamlar taşır. Haber cümlelerinde çelişki vehmi, söz konusu iki ifade biçiminin farklı açılardan analiz edilmesi ve teâruz zannını doğuran etkenlerin giderilmesi ile çözümlenir. Eğer bu cümleler itikatla ilgili ise müfessir, müntesibi olduğu kelam ekolünün tercihlerini asıl kabul ederek âyetleri te'vil eder. Hüküm cümlelerindeki çelişki izlenimlerinin giderilmesi ise fıkıh ve usul ilimlerinin mesâil ve kavâidine ihtiyaç duyar. Bu ifadelerdeki teâruzun giderilmesinde de aynı şekilde müfessirin fıkhi mezhebinin kabulleri belirleyicidir. Dolayısıyla müfessirin âyetler arasındaki işkâlleri giderirken kullandığı yöntemleri/yolları söz konusu âyetlerin ilgi alanlarında (örneğin kelam veya fıkıh) vaz' edilmiş terminoloji ve metotlar/yollar belirler.

3. Çelişki Vehminin Giderilmesinde Yöntem Sorunu

Müşkilü'l-Kur'ân konusunda kaleme alınan eserlerde ve fıkıh usulü literatüründe âyetler arasında söz konusu olan çelişki vehminin sebepleri ve bunları giderme yollarından bahsedilmiştir. Bu yolların neler olduğu işkâlin hangi kapsamda ele alındığına göre değişir. İşkâli lafızlardaki kapalılıkları da içerisinde barındıracak şekilde ele alanlar, bu kapalılıkları giderirken rivâyetler, siyak, hakikat-mecaz, akıl, kıyas, istikrâ, örf gibi çok farklı delillere başvururlar. Zahirî çelişki durumunda ise cem', tercih, nesih, terk gibi yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerden hangisinin önce uygulanacağı hususunda ekollerin farklı tercihleri söz konusudur. Hanefîler teâruzunu giderirken sırasıyla nesih, tercih, cem' ve terk yöntemlerini, Şâfiîler ise sırasıyla cem', tercih, nesih ve terk yöntemlerini uyguladılar. Cem' metodunun altında da tahsis, takyid, haml, te'vil gibi metotlar yer alır.²⁸

Genel olarak verdiğimiz bu bilgiler, âyetler arasındaki çelişki vehminin giderilmesinde uygulanacak yöntemlerin/yolların aidiyetlerini tespit edebilmek için öncelikle bu âyetlerin formel yapılarına ve konularına odaklanmamız gerektiğini ortaya koyar. Nitekim yargı ifade

²⁷ Muhammed İsa Yüksek, Mahmut Ayyıldız, *Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Usulünün Temelleri* (Trabzon: Kalem Yayınevi, 2020), 165-168.

²⁸ Vehbe Zuhaylî, *Uşûlü'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1986), 2/1176-1184; Muhammed Ebû Zehra, *Uşûlü'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 184-185; Mansûr, *Müşkilü'l-Kur'ân*, 335-408; Osman Şahin, "Kur'ân-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları" (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 114-118.

1076 | Muhammed İsa Yüksek. Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

eden cümleler ile inşâî ifadelerin teâruz açısından durumları farklıdır. Yargı ifade eden cümleler, doğru veya yalan olarak nitelenmesi mümkün olan bilgiler taşır. Dolayısıyla bu cümleler arasındaki çelişki, mütekellime yalan isnadını gerektirir. Mütekellim aynı anda hem “Ahmet dün buraya geldi.” hem de “Ahmet dün buraya gelmedi.” gibi iki cümle kuruyorsa bu yargılardan birinin ilk bakışta hakikate muhalif olduğu düşünülür. Yargı ifade eden cümlelerde çelişki, kizb/yalancılık problemini doğurduğundan Kur’ân’da haber formunda gelen cümlelerde olduğu zannedilen çelişkilerin çözümlenmesi başlangıçta mütekellimin/Allah’ın (cc) ve kelâmın/Kur’ân’ın mahiyetine ilişir. Daha açık bir ifadeyle bu konuda Kur’ân’ın mahiyetine ilişkin kabuller/öncüller çelişkinin hususiyetine ve çelişkiyi giderme yöntemlerine takaddüm eder. Sıradan bir sözde söz konusu çelişkinin zannî veya hakiki olması mümkünken kelâmallah için bu çelişkinin hakiki olma ihtimali yoktur.

Câmiü’l-tesfîr isimli eserinin mukaddimesinde ifadeler arasındaki zıtlık ve çelişkilğin hangi durumlarda söz konusu olacağına dair ayrı bir fasıl açan Râgıb el-İsfahânî haber cümlelerinde olduğu düşünülen teâruzu ele alırken meseleye bu pencereden bakmaktadır. Ayrıca İsfahânî’nin burada müşkilü’l-Kur’ân ilminin muhatap kitlesine dair yukarıda yaptığımız ayrımı anımsatan ifadeleri de dikkat çeker. Ona göre gayr-i İslâmî unsurların tek bir haberde biri olumlu diğeri olumsuz iki yargının çelişki olacağını, bunlardan birinin doğru diğeri yalan addedilmesi gerektiğini ve Kur’ân’da bu şekilde birçok âyetin bulunduğunu öne sürerek yeterli donanıma sahip olmayan müminleri şüpheye düşürmeleri söz konusu olabilir. Doğrusu, gerekli ilimlerin bilinmediği ve akfî analizlerin yapılmadığı durumlarda birçok ifadenin birbirine zıt anlamlar taşıdığı vehmine kapılmak mümkündür. Nitekim Kur’ân’da yan yana getirildiğinde çelişki izlenimi doğuran âyetler mevcuttur. İsfahânî bu âyetlerin her birinin teker teker ele alınıp analiz edilmesine gerek bırakmayan önemli bir prensibin altını çizerek devam eder. Biri olumlu diğeri olumsuz iki yargı cümlesinin (haber) birbiri ile çelişik olabilmesi için bunların haber, haberin konusu (muhber an), haberin iliştiği öğeler; zaman, mekân, hakikat ve mecaz unsurlarının hepsinde aynı olmaları gerekir. Eğer bu unsurların birinde farklılaşırlarsa bu iki haberin çelişik addedilmesi söz konusu olmaz. Örneğin, “Zeyd mâliktir.” ve “Zeyd mâlik değildir.” şeklindeki iki haber cümlesinde Zeyd’ler veya mâlik ile kastedilen manalar farklı ise²⁹ yahut birinci mâlik anlık (hâl), ikinci mâlik potansiyel bir durumu (Zeyd’in ileride mâlik olma durumu) ifade ediyorsa bu iki cümlenin çeliştiği söylenebilir. Aynı şekilde iki cümle farklı mekânlara (Zeyd’in Şam’da mülk sahibi olduğu-Bağdat’ta mülk sahibi olmadığı) veya zaman dilimlerine ait yargılar bildiriyorsa da ortada bir zıtlık-çelişki yoktur. Birbirine zıt iki sığara sahip olan şeyler sıfatları açısından iki farklı bakış açısıyla farklı yargılara konu olabilir. Örneğin bir merkez etrafında dönen çarkın veya değirmenin dönen parçaları itibariyle hareketli, bütünü itibariyle merkezden uzaklaşmaması dikkate alınarak hareketsiz olarak tavsif edilmeleri mümkündür. Yine iman, şükür ve tevekkül gibi bir mebdei ve gayesi olan olgularla alakalı birbirleriyle çelişir gibi görünen haberlerde aslında çelişkinin olmadığına dikkat edilmelidir. Bu sebeple mebdei dikkate alınarak kelime-i şehadet getiren kimsenin mümin olduğunu söylemek ile hedefi dikkate alınarak -hadisi şerifte de belirtildiği üzere- zina yapanın mümin iken zina yapmayacağı belirtmek çelişki doğurmaz.³⁰

Dikkat edilecek olursa İsfahânî’nin yargı cümlelerinde hakiki çelişkinin hangi durumda ortaya çıkacağına dair yaptığı bu tespitler aynı zamanda bu cümleler arasındaki zannî çelişkilerin hangi açılardan analiz edilmesi gerektiğini ve bunların giderilmesi için hangi yollara başvurulması gerektiğini de söyler. Buradaki teâruz vehmi anlamı tespit etmenin önünde bir engeldir. Teâruzun bertaraf edilmesi ise ifadelerin çapraz olarak yüklendiği çocanlamlılığı, anlam derinliğini ve belâğî nükteleri muhataba açar. Haberler arasındaki zannî çelişkinin zaman kriteri ölçeğinde çözüme kavuşturulmasını nesihle karıştırmamak gerekir. Çünkü burada zaman, yargının kendisindeki bir değişimi, yani mütekellimin yargısındaki zamana bağlı

²⁹ Zira ism-i fâil kalıbında olan bu kelime, m-l-k kökünün farklı anlamlardaki masterlarından türetilmiş olabilir.

³⁰ Ebü’l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *Muqaddimetü Câmi’i’t-tesfîr ma’a tefsîri’l-Fâtiha ve metâli’i’l-Bakara*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Kuveyt: Dârü’d-Da’ve, 1984), 68-71.

farklılaşmayı değil, yargının konusundaki zamansal kaydı gösterir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, haberler arasındaki zannî çelişkinin zaman kriteri ile çözümlenmesi -örneğin- mütekellimin önce Zeyd'in mâlik olduğunu (aynı zaman, mekân ve şartlarda) bir zaman sonra Zeyd'in mâlik olmadığını söylediği tespit edilerek çözümlenmez. Zaman kriteri Zeyd'in sahipliğinde söz konusu olan zamansal değişikliği (eğer varsa) saptamaya yarayan bir ölçütür.

İnşâî ifadeler ise yargı bildirmedeğinden bu ifadelerde çelişki ihtimali epistemolojik problemleri beraberinde getirir. Zira bir kimse vaz' ettiği hükmü başka bir delille çelişen bir delil üzerine bina ettiyse bu, onun çelişkiden uzak bir delil ortaya koyma noktasındaki acziyetini gösterir. Bu acziyet ise cehli, yani bilgi problemini doğurur.³¹

Kâfiyeci eserinin kavâid bölümünde³² çelişkiyi inşâî ifadeler çerçevesinde ele alarak teâruzu giderme yollarını nesih ve cem' olmak üzere ikiye ayırır. Kâfiyeci'ye göre cem' üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan birincisi delil, yani naslar arasında söz konusu olan çelişkinin çözümüdür (cem'). Muhkem ve müteşâbih gruplarında olduğu gibi nasların kuvvet bakımından birbirine eşit olmaması söz konusu teâruzu ortadan kaldırır. İkincisi, hükümlerle ilgilidir. İki nassın hükmünün tek bir mahalle ilgili olmadığı anlaşıldığında bu teâruz da çözümlenmiş olur. Gamûs yemini (yalan yere kasten yapılan yemin) bu maddeye örnek olarak verilebilir. Kur'an'da gamûs yemini herhangi bir yaptırımın uygulanıp uygulanmayacağı ile ilgili vehmi bir çelişki doğuran iki âyet bulunmaktadır. Bunlardan biri Bakara sûresi 225. âyet, diğeri ise Mâide sûresi 89. âyettir. Bakara sûresinde Allah (cc) kullarını kasıtlı olmayan (yemîn-i lağv) yeminlerden sorumlu tutmayacağını, ancak kalplerin yöneldiği yeminlerden sorumlu tutacağını belirtmektedir. Mâide sûresinde ise Allah'ın kullarını kasıtlı olmayan (yemîn-i lağv) yeminlerden değil, şartlarına uygun yapılan yeminlerden sorumlu tutacağı belirtilmektedir. Gamûs yemini hem kalbin kendisine yöneldiği bir yemindir hem de -Hanefilere göre- gayri mün'akiddir; yani şartlarını sağlayan bir yemin değildir. Bu durumda gamûs yemini birinci âyete göre yaptırıma tabi tutulan, ikinci âyete göre yaptırım gerektirmeyen bir yemin olacaktır. Kâfiyeci bu çelişkinin hükmün mahalli çözümlendiğinde ortadan kalkacağını belirtir. Bakara sûresindeki yaptırım (müâheze) mutlaktır ve ahirete hamledilir. Mâide sûresindeki yaptırım ise kefarete gerektiren dünyevî bir cezadır.³³ Kâfiyeci'ye göre cem'in üçüncü şekli ise hükmün bağlantılı olduğu durum ve zamana dairdir. Eğer birbiriyle çelişik gibi görünen iki hükmün farklı durum ve zamanlara ilişkin olduğu tespit edilirse teâruz giderilmiş olur. Örneğin Bakara sûresi 222. âyette kadınların regl hallerinden bahsedilmekte; bu dönemde erkeklerin temizleninceye kadar onlara yaklaşması yasaklanmaktadır. Âyette "temizleninceye kadar" manasını ifade eden يطهرن fiilinin şeddeli ve şeddesiz iki kıraatı bulunmaktadır. Bunlardan şeddeli kıraat gusül abdestine, şeddesiz kıraat ise temizlenmeye, yani kanın kesilmesine delalet eder. Bu durumda söz konusu yasağın kalkması ile ilgili çelişik bir durum ortaya çıkmaktadır. Kâfiyeci, Hanefî fıkhına uygun olarak bu teâruzu şöyle çözümler: Regl döneminin on gün sürmesi tam bir temizliğe işaret eder. Zira on günlük süre tamamlandığında aynı halin yeniden görülmesi söz konusu değildir. On günlük sürenin doldurulmadığı durumlarda ise reglin yeniden başlaması mümkün olabilir. Bunun için regl döneminin on gün dolmadan sona erdiği durumlarda ilişkiden önce gusül abdesti gereklidir; yani şeddeli kıraat bu durum ve zamana hamledilir. On günlük süre doldurulduğunda ise şeddesiz kıraat dikkate

³¹ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *et-Teyssir fi kavâ'id 'ilmi't-tefsîr*, thk. Nasır b. Muhammed Matrûdî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1990), 229.

³² Kâfiyeci'nin, eserini istilahlara ve kavâid olmak üzere iki temel bölüme ayırdığı görülür. İstilahlar bölümü mahiyet, kavâid bölümü yöntembilimle ilgilidir. Bu açıdan teâruzun kavâid bölümünde fıkıh perspektifiyle ele alınması ayrıca dikkate değerdir.

³³ Kâfiyeci'nin eserinde bu cem'e bağlı olarak gamûs yeminin hem lağv olduğu hem de olmadığı şeklinde ortaya çıkan teâruzu da ayrıca çözümlendiği görülür.

1078 | Muhammed İsa Yüksek. Bir İşkâl Çözüm Yöntemi Olarak Neshin Aidiyeti

alınarak kanın kesilmesi yeterli görülür. Kâfiyeci'ye göre bu yollardan biriyle cem' edilemeyen teâruz ise neshe konu olur.³⁴

Tefsiri felsefi boyutlarıyla ele alan bu iki ismin teâruzun boyutları ve çözümüyle alakalı kısmen farklılaşması konuya bakış açılarından kaynaklanır. İsfahânî eserininin merkezine Kur'ân'ın beyan keyfiyetini konumlandığından teâruzunu haber cümleleri ölçeğinde ele alır ve neshi bağımsız bir başlıkta inceler. Kâfiyeci ise Kur'ân'ın mahiyeti ile ilgili hususları Hanefî usulüne eklemeyerek metodolojiye konu eder. Bu yaklaşımıyla, konuyu fıkıh perspektifi içerisinde ele alır. Şu halde kavramsal çerçeve analiz edilirken görüldüğü üzere teâruz giderilirken kullanılan yöntemler de aralarında çelişki olduğu düşünülen âyetlerin konusu ve ilgileri ile yakından bağlantılıdır.

Neshin bir işkâl çözüm yolu olarak kabul edilmesi fıkıh perspektifi açısından onun Kur'ân'da teâruzun bulunmadığını kanıtlayan yollardan biri olmasından kaynaklanır. Zira neshin birbiriyle çelişen iki farklı hükmün farklı zamanlarda geçerli olduğu anlamına gelir. Çelişki ise bu iki hükmün aynı zamanda geçerli olduğu savunulduğunda ortaya çıkar. Kâfiyeci'nin işkâlin diğer yöntemlerle/yollarla çözümlenemediği durumlarda bu âyetler arasında neshin ilişkisinden bahsedileceğini söylemesi, te'vil (cem') imkânları tükendiğinde başvurulacak bir kaçış söylemi olarak algılanmamalıdır. Zira bu perspektife göre neshin işkâl bağlamında vaz' edilmiş bir teori değildir ve bir yöntemden öte, tespittir. Her ne kadar terminolojik çerçevesi, şartları ve çeşitleri itibarıyla ekoller arasında farklılıklar varsa da neshin, fıkıh ilmi açısından nakli bir ilimdir. Konuyu sabite (nakil) üzerinden okuyacak olursak işkâlin giderilmesinde yöntem, neshin dışındaki alana konumlanır. Fıkıh ekollerinin bazılarında teâruzun giderilmesinde neshin ilk sırada yer alması veya bu yöntemlerin bir kısmından önce kullanılmasının sebebi de bu olmalıdır.

Bu durumda, Kur'ân'da çelişki bulunmadığı öncülünden hareket eden müşkilü'l-Kur'ân ilminin aralarında teâruz olduğu düşünülen âyetlere dair çözüm yollarının/yöntemlerinin özellikle fıkıh perspektifi dikkate alındığında muhteva tespitlerine evrildiğini söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu yöntemler arasında yapılan hiyerarşik sıralama, Kur'ân'ın muhtevası ile ilgili yapılan tasnife denk düşer. Bu, neshinle belirli âyetlerin hükümsüz bırakıldığı değil, rivayetlerde nâsîh-mensuh olduğu bildirilen âyetlerin işkâl giderme yollarından neshin ile eşleştirilmesi anlamına gelir. Usul ilminin karakteristik yapısı açısından bu husus son derece anlaşılır bir mahiyet arz eder. Zira usul, dini bütünlüğü içerisinde ele alarak, gerekli kavramsal-teorik zemini inşa eder, tasnifler yapar ve yeni şart ve durumlara uyarlanacak kurallar bütününe ihdas eder.

Sonuç

Her ne kadar Kur'ân'da birçok kimsenin dilbilimsel açıdan ilk bakışta aralarında çelişki olduğunu düşünebileceği âyetler bulunsun da *ışkâl*/kavramı kelimullahı değil, yorumcuya aittir. Yani, âyetler arasında olduğu düşünülen çelişkiler kendinde değil, öznenin zihninde ortaya çıkmaktadır. Zerkeşî'nin bu ilmi tanımlarken *müşkil* yerine çelişki izlenimi doğuran (mühim veya mâ yühimû) ifadesini tercih etmesi bu açıdan oldukça anlamlıdır.

Âyetler arasındaki zannî çelişkiler giderilirken kullanılan yöntemlerden önce bu ilmin kapsamı belirlenmeli ve kavramsal kargaşalar bertaraf edilmelidir. Zira müşkilü'l-Kur'ân'ın kapsamı net bir şekilde çizilmeden yöntemi konuşmak mümkün olmayacaktır. Bu kargaşadan kurtulmak için Zerkeşî'nin tanımladığı çerçeve kabul edilebilir. Gerçi bu durumda da Zerkeşî'nin tahdit ettiği çerçeveyi onun isimlendirmede olduğu şekilde "müşkilü'l-Kur'ân" olarak tanımlama gibi bir yanlışlığa düşülecektir. Ancak Süyûtî'nin alandaki etkisi dikkate alınarak bir karışıklığa sebep olmama amacıyla "müşkilü'l-Kur'ân" başlığının kullanılmasında bir beis olmasa gerektir.

³⁴ Kâfiyeci, *et-Teysîr*; 230-235. Cem' yönteminin uygulanmadığı teâruz ihtimali de kendi içerisinde bir takım detaylar içerir. Zira bu durumda nasların hangisinin önce hangisinin sonra indiğine dair bir bilgiye ulaşılamadığı durumlar da olabilir. Kâfiyeci eserinde bu hususlara da değinir.

Zerkeşî öncesindeki yapısıyla müşkilü'l-Kur'ân ilmi içeriği kadar hedef kitlesiyle de sonraki süreçte ortaya çıkan yapısından ayrılmaktadır. İbn Kuteybe gibi isimlerin eserlerine bakıldığında bu ilmin mühlidlere cevap verme gibi bir misyonunun olduğu da görülür. Halbuki özellikle yakın dönemde ele alındığı kapsam ve yöntemlerle müşkilü'l-Kur'ân şer'î ilimlerin iç dinamiklerinden hareket etmektedir. Dolayısıyla Zerkeşî'nin tanımladığı yapısıyla bu ilimde ortaya konulan yöntem ve tasnifler kelimullahı anlamlandırma çabasının bir ürünüdür. Bu anlamlandırma çabasının terminolojik ve teorik çerçevede şer'î ilimler şemsiyesi altında sistematize olması müşkilü'l-Kur'ân ilmini kelim ve fıkıh/usul alanlarına açar.

Kelâmullahta teâruzun bulunmaması, Kur'ân'ın mahiyetiyle alakalı bir öncüdür. Teâruz vehmine konu olan âyetlerin hangi yöntemlerle çözüme kavuşturulacağı ise muhteva ile ilgili tespitler yapmayı gerekli kılar. Bu âyetlerin arasında hem haber hem de inşâ formunda gelen âyetler bulunmaktadır. Bir işkâl çözüm yolu/metodu olarak nesih, aralarında çelişki olduğu düşünülen ahkâm âyetlerinden nesih rivâyetlerine konu olanlarla ilişkilidir.

Müşkilü'l-Kur'ân ilminde cem' ihtimali kalmadığında başvuru bir işkâl giderme yolu/yöntemi olarak neshe yer verilmesi, iddia edildiği gibi araları uzlaştıramadığında yeni mensuh âyetler tespit etmeyi gerektirecek keyfi bir tutuma kapı aralamaz. Nesih, aralarında teâruz olduğu zannedilen âyetleri yorumlayamayan, işin içinden çıkamayan âlimlerin bir kaçış yolu olarak başvurdukları bir yöntem de değildir. Böyle bir iddia bilimsellikten uzaktır. Haber formunda gelen cümlelerdeki zannî çelişkilerin giderilmesi noktasında müfessirlerin gösterdiği performansın gözden geçirilmesi bu hususun anlaşılması için yeterli olacaktır. Dolayısıyla neshi sadece müşkilü'l-Kur'ân ölçeğinde ele almak, bu âyetler bir şekilde yorumlanabildiğine göre neshin bir işkâl çözümlene yöntemi olamayacağını söylemek, realiteden uzaklaşmak olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu yöntem ile teâruz vehmi ortadan kaldırılan âyetler, zaten nesih teorisi çerçevesinde ele alınan âyetlerdir. Nesih aklî değil, naklî bir ilimdir. Yani akıl nesih tespiti yapmaz, ancak mensuh olduğu aktarılan rivâyetleri ve âyetleri kritik eder. Başka bir deyişle, mezhepler arasında teorik çerçevede farklı terminolojik kabullerin olması, rivâyetlerin farklılaşması, ilk dönem kullanımlarındaki genişlik gibi hususlar Kur'ân'ın ihtiva ettiği mensuh âyetlerle ilgili farklı tespitlere; dolayısıyla analitik çabalara kapı aralayabilir. Ayrıca fıkıh perspektifi açısından nesih, âyetler arasında hakiki çelişkinin olduğuna hükmetmek değil, bu âyetlerin hükümlerinin farklı zaman dilimleri için geçerli olduğunu tespit ederek çelişkinin bulunmadığını ortaya koymaktır. Zira aynı şeyin yasaklanması ve serbest bırakılması bu iki nassın aynı zaman diliminde geçerli olduğu zannedildiğinde muhatap nezdinde bir çelişki ortaya çıkarır. Dolayısıyla klasik literatürde müşkilü'l-Kur'ân bağlamında neshin bir yöntem olarak ele alınması işkâlî kabul etmek değil, çözümlenememesine gelir.

Kaynakça

- Aydın, Muhammed. "Kur'an Âyetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 119-136.
- Çelik, Mehmet Halil. *Müşkilü'l-Kur'an'ı Yeniden Değerlendirmek*. Ankara: Beyan Yayınları, 2016.
- Çiçek, Yakup. "Müşkilü'l-Kur'an". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989-1992), 79-112.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: İFAV, 2012.
- Dinler, Murat. "Müşkilü'l-Kur'an". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 315-356.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Uşûlü'l-fıkḥ*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Halid b. Abdullah, b. Ömer. *Def'u ihâmi't-teâruz 'ani'l-âyâtî'l-vâride fi'l-îmân bi'r-rusuli ve'l-ḳader*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1408.
- İbn Akîle, el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi'ulûmi'l-Kur'an*. 10 Cilt. İmârât: Câmiatü's-Şârîka, 2006.
- İbn Emir el-Hac, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *et-Taḳrîr ve't-taḥbîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîl-ü müşkilî'l-Kur'an*. thk. Ahmed Sakar. Kahire: Dârü't-türâs, 1973.
- İltaş, Davut. *Fıkḥ Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delalet Anlayışı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım er-Râgıb. *Muḳaddimetü Câmi'i't-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtiḥa ve meṭâli'i'l-Baḳara*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Kuveyt: Dârü'd-Da'Ve, 1984.
- İzzeddin b. Abdüsselam, Ebü Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Süleimî. *el-Fevâ'id fi müşkilî'l-Kur'an*. thk. Seyyid Rıdvân Ali en-Nedevî. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1967.
- Kafiyeci, Ebü Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *et-Teyfîr fi ḳavâ'id ilmi't-tefâsîr*. thk. Nasır b. Muhammed Matrûdî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1990.
- Kürdî, Muhammed İd. "el-Muḳarane beyne'l-müşkil ve'l-müteşâbih fi'l-ḳur'âni'l-Kerîm" *Mecelletü Câmi'ati's-Şârîka li'l-ulumi's-ser'iyye ve'l-insaniyye*, 3 (2006): 97-130.
- Mansur, Abdullah b. Hamed. *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426.
- Muhâsibî, Ebü Abdullah el-Hâris b. Esed. *el-el-Aḳl ve fehmü'l-Kur'an*. thk. Hüseyin Kuvvetli. İrbid: Dârü'l-Fikr, 1982.
- Nisâbü'rî, Mahmud b. Ebü'l-Hasan b. el-Huseyn. *Bâhirü'l-Burhân fi me'âni müşkilî'l-Kur'an*. thk. Saâd bintü Sâlih. Mekke: Câmi'atü'Ümmi'l-Kurâ, 1997.
- Pak, Süleyman. "Âyetlerde Çelişki Bulunduğu Vehmini Gidermede Kullanılan Yöntemler ve Bunların Değerlendirilmesi" *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 16 (2013), 112-128.
- Pak, Süleyman. *Müşkilü'l-Kur'an*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Râzî, Fahrreddin Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasen. *Mefâtiḥu'l-ḡayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Seraḥsî, EbüBekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Uşûlü's-Seraḥsî* thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Sülün, Murat. "Mahiyet, Sebep ve Çözümleri Çerçevesinde Müşkilü'l-Kur'an", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*, 3 (2002): 329-346.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *et-Taḥbîr fi' ilmi't-tefâsîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001.
- Şahin, Osman. *Kur'an'daki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996.
- Şimâli, Yasir Ahmed Ali. *Mühimü'l-İhtilaf ve't-Tenakuz*. Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1408.
- Yerinde, Adem. "İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren MüşkilÂyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 29-61.
- Yüksek, Muhammed İsa-Ayyıldız, Mahmut. *Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Usulünün Temelleri*. Trabzon: Kalem Yayınevi, 2020.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkḥ*. thk. Ömer Süleyman el-Eşkar. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984.
- Zuhaylî, Vehbe. *Uşûlü'l-fıkḥi'l-İslâmi*. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1986.